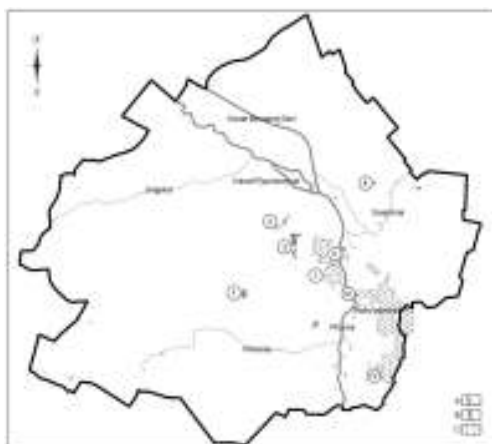

Tomasz Wilżak

Tereny wodonośne Kalisza i ich znaczenie dla ochrony ptaków wodno-błotnych

Mat. Symp. "Plan Wodny dla Kalisza"
marzec 2005
Urząd Miejski w Kaliszu

Wstęp

Już w źródłosłowie nazwy Kalisz znajdujemy przesłanki wskazujące na istnienie tu w przeszłości terenów mokradłowych. Ich ówczesną obecność niewątpliwie należy wiązać z doliną Proсны. Rozwój osadnictwa, który początkowo odbywał się w powiązaniu z działalnością rzeki (Stupnicka 1998), z czasem doprowadził do regulacji układu rzecznej i stosunków wodnych w dolinie Proсны. Tak więc, obecny obraz rozmieszczenia terenów wodonośnych w Kaliszu jest przede wszystkim konsekwencją ujarzmiania doliny rzecznej (ryc. 1, 9), a także zalania wyeksploatowanych wyrobisk i celowej budowy niewielkich stawów.

Obszary wodno-błotne stanowią niewielki odsetek powierzchni dzisiejszego Kalisza i prócz roli jaką odgrywają w gospodarce człowieka, mają istotne znaczenie w utrzymaniu lokalnego bogactwa przyrody. Niniejsze opracowanie prezentuje znaczenie terenów wodnych i mokradłowych dla wybranej grupy ptaków lęgowych oraz podnosi problem ochrony tych obszarów.

Ryc. 1. Rzeka Proсны i Wał Piastowski w pobliżu ul. Parafialnej i ul. Wygon (fot. autor)

Ptaki wodno-błotne gniazdujące w Kaliszu w roku 2004

W roku 2004 w granicach administracyjnych Kalisza, na podstawie kilkakrotnych kontroli terenów wodonośnych, przeprowadzonych od kwietnia do lipca, stwierdzono gniazdowanie lub uznano za lęgowe 24 gatunki ptaków wodno-błotnych (Wilżak ined.). Z grupy *Non-Passeriformes* były to perkozek (*Tachybaptus ruficollis*), bąk (*Botaurus stellaris*), bączek (*Ixobrychus minutus*), bocian biały (*Ciconia ciconia*), łabędź niemy (*Cygnus olor*), krzyżówka (*Anas platyrhynchos*), błotniak stawowy (*Circus aeruginosus*), wodnik (*Rallus aquaticus*), kokoszka (*Gallinula chloropus*), łyska (*Fulica atra*), sieweczka rzeczna (*Charadrius dubius*), czajka (*Vanellus vanellus*), kszyc (*Gallinago gallinago*), krwawodziób (*Tringa totanus*) i zimorodek (*Alcedo atthis*). Natomiast spośród wróblowych (*Passeriformes*) wykazano brzegówkę (*Riparia riparia*), świergotka łąkowego (*Anthus pratensis*), świerszczaka (*Locustella naevia*), strumieniówkę (*Locustella fluviatilis*), rokitniczkę (*Acrocephalus schoenobaenus*), trzcinniczkę (*Acrocephalus scirpaceus*),

trzciniaka (*Acrocephalus arundinaceus*), remiza (*Remiz pendulinus*) i potrzosa (*Emberiza schoeniclus*).

Ryc. 2. Glinianki Trójka (fot. autor)

Według morfologiczno-ekologicznego podziału ptaków wodno-błotnych najliczniej występowały gatunki polujące z lotu, następnie ptaki oczeretów i zarośli oraz grupa ptaków pływających, a dalej ptaki łąkowe oraz brodzące-półwodne. Najliczniejszy gatunek wodno-błotny to, gniazdująca kolonijnie, brzegówka. Drugim pod względem

liczebności był potrzos, a kolejne to krzyżówka, trzcinniczek i łyska. Wodnika, bąka, łabędzia niemego, krwawodzioba i siewczkę rzeczną reprezentowały tylko pojedyncze pary. Większość z wymienionych gatunków objęta jest ochroną gatunkową, a spośród tych szczególnie cennych, uwzględnionych w prawodawstwie unijnym, jako wymagających ochrony, wykryto w Kaliszu bąka, bączka, bociana białego, błotniaka stawowego i zimorodka, które występują w liczbie 1 do 5 par.

Ostoje ptaków wodno-błotnych w Kaliszu

W Kaliszu znajduje się kilkadziesiąt miejsc, w których występują, wymienione wcześniej, ptaki wodno-błotne. Należą do nich odcinki rzek, fragmenty ich dolin, w tym starorzecza, łąki, turzycowiska, zbiorowiska szuwarowe, zakrzewienia i zadrzewienia nadwodne oraz glinianki i stawy, położone już na obszarach wysoczyznowych. W wielu przypadkach najbliższe otoczenie tych obiektów, jest również miejscem gniazdowania rzadkich, a nie związanych z wodami, gatunków ptaków.

Ryc. 3. Starorzecze Bzizie (fot. autor)

Dla zabezpieczenia różnorodności biologicznej Kalisza, konieczna jest ochrona kilkudziesięciu obszarów i obiektów reprezentujących wszelkie zachowane w mieście ekosystemy. Jednak tutaj (tab. 1) przedstawione zostaną wybrane tereny, które mają kluczowe znaczenie dla zachowania w Kaliszu populacji ptaków wodno-błotnych. Do miejsc najważniejszych zaliczono osiem obiektów (ryc. 5, tab. 1).

W dolinie Proсны są to:

- I. Wygon – łąki i starorzecza;
- II. Bzizie – starorzecze (ryc. 3);

III. Przy Nasypie – łąki i turzycowiska (fragment na ryc. 7);

IV. Torfowisko Lis – rezerwat i okoliczne łąki.

- poza doliną Proсны są to gliniarki:

1. U Grona (ryc. 10);
2. w Parku Przyjaźni;
3. Zośka i Trójka (ryc. 2, 6);
4. na Tyńcu (ryc. 8).

W tych ośmiu, najważniejszych na terenie miasta ostojach, skupiało się 100% kaliskiej populacji bączka, bąka, łabędzia niemego, wodnika, kokoszki, błotniaka stawowego, kszyka, krwawodzioba i rokitniczki, 70-80% populacji łyski, trzciniaka, trzcinniczka i świerszczaka i 60-70% populacji perkozka, brzegówki, potrzosa, oraz 30-60% populacji krzyżówki, czajki i remiza.

Tab. 1. Liczebność lęgowych ptaków wodno-błotnych w roku 2004 w najważniejszych ostojach Kalisza (numeracja jak na ryc. 5)

Gatunki	Glinianki				Wygon -	Bzizie -	Przy Nasypie	Torfowisko
	Ostoje U Grona	Park Przyjaźni	Zośka i Trójka	Tynec	łąki i starorzecza	starorzecze	- łąki i turzycowiska	Lis i okolice
	1	2	3	4	I	II	III	IV
<i>T. ruficollis</i>	-	1	-	1	-	1	-	-
<i>B. stellaris</i>	-	-	-	-	-	-	-	1 !
<i>I. minutus</i>	1-2	1	2-3	-	-	-	-	-
<i>C. olor</i>	-	-	-	-	-	1 !	-	-
<i>A. platyrhynchos</i>	1	8	3	1	1	1	-	1-2
<i>C. aeruginosus</i>	-	-	-	-	-	1	-	1
<i>R. aquaticus</i>	-	-	-	-	-	1 !	-	-
<i>G. chloropous</i>		1	-	-	-	-	-	1
<i>F. atra</i>	3	8	3-5	1	2	1	-	1
<i>V. vanellus</i>	-	-	-	-	-	-	3-4	1
<i>G. gallinago</i>	-	-	-	-	-	-	2	1
<i>T. totanus</i>	-	-	-	-	-	-	1 !	-
<i>R. riparia</i>	-	-	150	-	-	-	-	-
<i>L. naevia</i>	-	-	-	-	-	-	3-4	-
<i>A. schoenobaenus</i>	-	-	-	-	-	1	2	1-2
<i>A. scirpaceus</i>	3	7	2	1	-	4	1	3
<i>A. arundinaceus</i>	-	2	2	2	-	1	-	-
<i>R. pendulinus</i>	1	-	1	-	2	1	1	1
<i>E. schoeniclus</i>	2	4	2	1	7	2-3	4-6	3-4

! – jedyne stanowisko gatunku w Kaliszu w roku 2004

Jednak 5 spośród 24 uwzględnionych w tym opracowaniu gatunków ptaków, występowało jedynie poza wskazanymi ostojami. Były to bocian biały, zimorodek, sieweczka rzeczna, świergotek łąkowy i strumieniówka.

Jak już wspomniano, prócz scharakteryzowanych awifaunistycznie w tabeli ostoi, na terenie miasta znajdują się szereg dalszych miejsc, których względnie zadawalający stan, stanowi

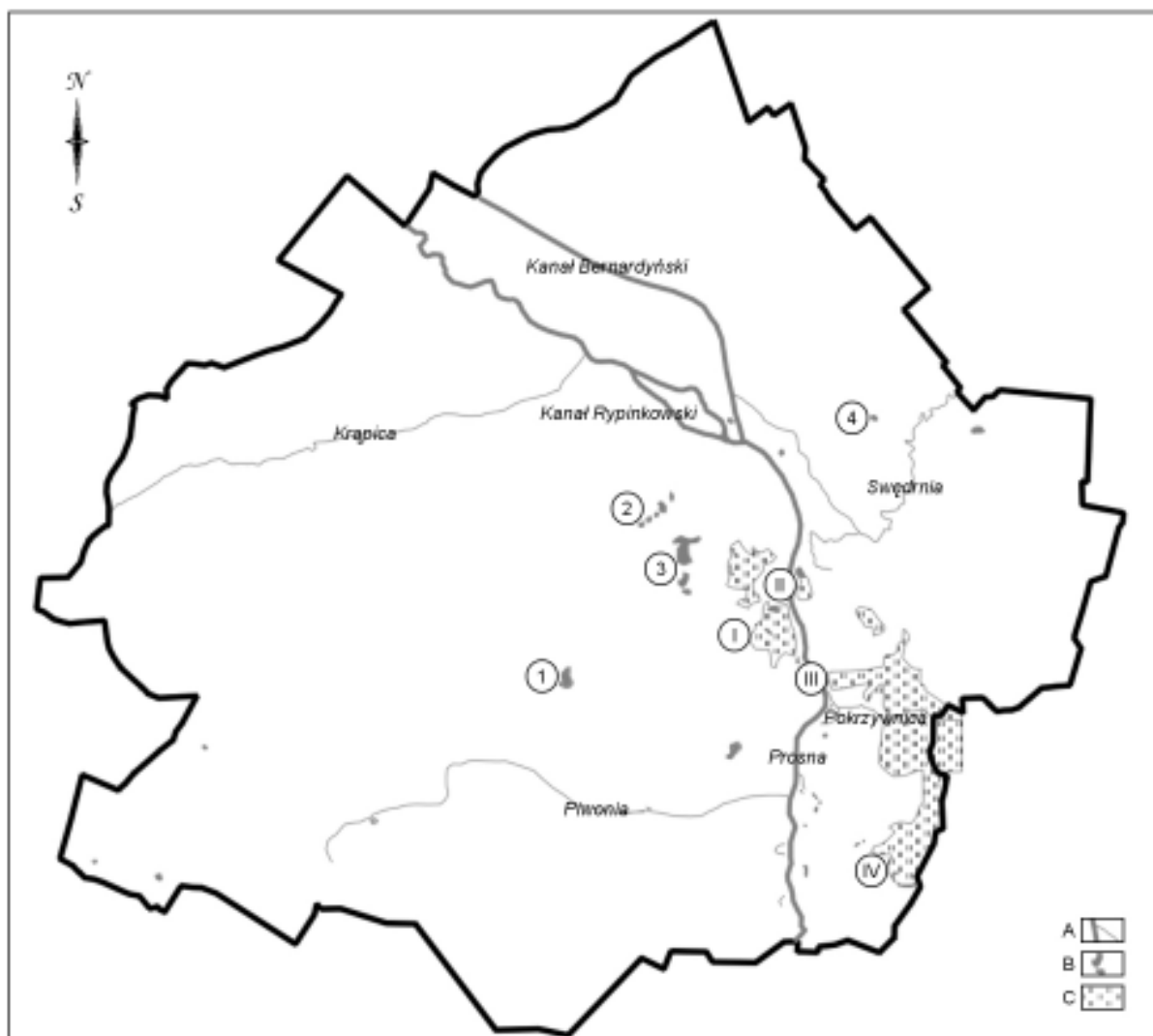
o różnorodności przyrodniczej Kalisza.

Są to m. in:

- koryto Proсны wraz pasami specyficznej roślinności nadrzecznej;
- rzeki Pokrzywnica, Swędrnia oraz mniejsze cieki Krapica i Piwonia;
- starorzecza w Piwonicach;
- glinianki w widłach ulic Księżnej Jolanty i Częstochowskiej (ryc. 4);
- trzcinowisko przy tamie zbiornika Szałe (już poza administracyjnymi granicami miasta);
- trzcinowiska między torami kolejowymi i ulicą Krzywą;
- niewielki staw w Szczypiornie;

Ryc. 4. Glinianka w widłach ul. Częstochowskiej i ul. Księżnej Jolanty (fot. autor)

Ryc. 5. Rozmieszczenie kaliskich ostoi lęgowych ptaków wodno-błotnych (na podstawie danych z roku 2004); oznaczenia: A – Proсна i jej kanały (linia gruba) oraz dopływy (linia cienka), B – wody stojące, C – ważniejsze obszary łąk lub roślinności szuwarowej; 1 – glinianki U Grona, 2 – glinianki w Parku Przyjaźni, 3 – glinianki Trójka i Zośka, 4 – glinianki na Tyńcu; I – Wygon - starorzecza i łąki, II – Bzizie - starorzecze, III – Przy Nasypie - łąki i turzycowiska, IV – Torfowisko Lis - rezerwat i okoliczne łąki (oryg.)

Ponadto, nadwodne zadrzewienia i zakrzewienia są najważniejszymi w Kaliszu miejscami występowania innych gatunków ptaków, do których należą m. in. dzięciołek (*Dendrocopos minor*), dzięcioł zielony (*Picus viridis*), słowiki (*Luscinia luscinia et megarhynchos*), kwiczoł (*Turdus pilaris*), gajówka (*Sylvia borin*) i raniuszek (*Aegithalos caudatus*).

Ryc. 6. Glinianka Zośka – dorosła i młoda łyska (fot. autor)

Nie można również pominąć dużego znaczenia terenów wodno-błotnych Kalisza, a szczególnie koryta i kanałów Proсны (Wilżak et al. 2004) dla ptaków migrujących i zimujących.

Ochrony przyrody na terenach wodno-błotnych Kalisza

W zatwierdzonej przez Radę Ministrów „Krajowej strategii ochrony i umiarkowanego użytkowania różnorodności biologicznej” stwierdzono, że ochrona różnorodności biologicznej musi być realizowana w całym kraju z uwzględnieniem obszarów użytkowanych, a szczególnie ekosystemów wodno-błotnych.

W kontekście gospodarki wodnej podkreślono konieczność zapewnienia wystarczających zasobów wodnych dla ochrony i umiarkowanego użytkowania różnorodności biologicznej, skutecznej ochrony różnorodności biologicznej rzek i odtworzenie ich ciągłości ekologicznej oraz wdrożenie sprzyjających przyrodzie metod ochrony przeciwpowodziowej (Krajowa strategia ... 2003). Mimo takich zapisów, a także ogólnoswiatowego trendu oraz istniejących

Ryc. 7. Łąki nad Pokrzywnicą (fot. autor)

narzędzi prawnych, stan ochrony przyrody na terenach wodno-błotnych nadal pozostaje niezadowolający

W południowo-wschodniej Wielkopolsce, gdzie z przyczyn naturalnych powierzchnia wód jest niewielka – w roku 1988 na terenie byłego województwa kaliskiego stanowiły one zaledwie 1,2% (Rocznik ... 1989) – należy dołożyć wszelkich starań, aby pozostały one zabezpieczone i m. in. nadal wzbogacały przyrodę regionu. W samym Kaliszu, który pod względem udziału wód wyróżnia się na tle najbliższej okolicy, ochroną prawną objęty jest tylko jeden obiekt wodno-błotny.

To rezerwat florystyczny „Torfowisko Lis”, chroniony od roku 1963, a utworzono m. in. w celu zachowania stanowisk rzadkich gatunków roślin jednoliściennych – turzyc: pchlej (*Carex pulicaris*), tunikowej (*C. appropinquata*) i strunowej (*C. chordorrhiza*) (Iwanowski et al. 1966). Obszary Chronionego Krajobrazu w Dolinie Prozny i Kotlinie Grabowskiej oraz Obszar Chronionego Krajobrazu Dolina Swędni przylegają jedynie do granic miasta. Ponadto jeden z obiektów – starorzecze Bzizie – uchroniono przed negatywnym wpływem obwałowania koryta Prozny (Borysiak 2002). Tak więc, objęcie ochroną prawną kolejnych, choćby wskazanych w tym opracowaniu, obszarów należy do zadań pilnych. Natomiast nakazem chwili jest ograniczenie

Ryc. 8. Glinianka na Tyńcu (fot. autor)

wszelkich prac mogących wpływać destrukcyjnie na środowisko przyrodnicze terenów wodonośnych Kalisza. Szczególnie dotyczy to rzeki Prozny, krajowego korytarza ekologicznego 37k ECONET-PL (Liro 1995), która przestrzennie stanowi przyrodniczą oś Kalisza, oraz uchodzących do niej Swędni, Pokrzywnicy, Krąpic i Piwonki.

Konieczne, związane z ochroną przeciwpowodziową prace powinny być wykonywane z uwzględnieniem aspektów ochrony przyrody (m. in. Jankowski 2000). Należy również uwzględnić oddziaływanie planowanego zbiornika przeciwpowodziowego Wielowieś Klasztorna. Jedną z jego funkcji ma być ochrona przed powodzią miasta Kalisza i zapewnienie mu bezpiecznego rozwoju przestrzennego (Program ... 2000). Jednak w celu zachowania różnorodności biologicznej i atrakcyjności krajobrazu, należy zaniechać dalszego przeznaczania dolin rzecznych pod jakiegokolwiek inwestycje i pozostawić te obszary dla niezakłóconego funkcjonowania ekosystemów wodnych i podmokłych oraz ekstensywnego rolnictwa.

Ryc. 9. Kanał Bernardyński (fot. autor)

Niniejsze opracowanie zarysowuje jedynie problem ochrony przyrody na terenach wodno-błotnych Kalisza. Dla pełnej i racjonalnej ich ochrony niezbędne są dalsze prace waloryzacyjne oraz sporządzenie kompleksowego programu ochrony terenów wodno-błotnych, który uwzględni całą różnorodność organizmów żywych, ich zbiorowisk i zgrupowań.

Literatura

- Borysiak J. 2002. Raport oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko dla inwestycji „Obwałowanie prawostronnej rzeki Prosny w Kaliszu dz. Rajsków od km 67+100 do mostu kolejowego” w województwie wielkopolskim. Hydroprojekt, Poznań.
- Iwanowski C., Łuczak Z., Mikstacki B. 1966. Przegląd wielkopolskich zabytków przyrody. PWRiL, Poznań.
- Jankowski W. 2000. Ekologiczne metody ochrony przeciwpowodziowej. W: Przyjazna środowisku strategia ochrony przed powodzią. TNZR, Oświęcim.
- Krajowa strategia ... 2003 = Krajowa strategia ochrony i umiarkowanego użytkowania różnorodności biologicznej wraz z programem działań. 2003. Ministerstwo Środowiska, Warszawa.
- Liro A. (red.). 1995. Koncepcja krajowej sieci ekologicznej ECONET-POLSKA. Fundacja IUCN Poland, Warszawa.
- Program ... 2000 = Program dla Odry 2006 - dorzecze Warty. 2000. Wielkopolski Urząd Wojewódzki, Poznań.
- Rocznik ... 1989 = Rocznik statystyczny województwa kaliskiego 1989. WUS, Kalisz.
- Stupnicka E. 1998. Grodzisko na Zawodziu na tle rozwoju koryta Prosny. W: Barański T. (red.). Kalisz wczesnośredniowieczny. IAI PAN, Warszawa & UM Kalisz.
- Wilzak T., Żurawlew P., Markiewicz E., Wieczorek G. 2004. Ptaki doliny Prosny. W: Winiecki A. (red.). Awifauna doliny Prosny. Wielkopolskie Prace Ornitologiczne 10.

Adres autora:

e-mail: t.wilzak@wp.pl
ul. Widok 99/26
62-800 Kalisz

Ryc. 10. Glinianka U Grona (fot. autor)